

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**MÜASİR TÜRK DİLİ İLƏ AZƏRBAYCAN DİLİ
ŞİVƏLƏRİNDƏKİ MÜŞTƏRƏK LEKSİK VAHİDLƏRİN
SEMANTİKASINDA SABİTLİK VƏ DƏYİŞKƏNLİK**

İxtisas: 5710.01 – Türk dilləri

Elm sahəsi: filologiya

İddiaçı: **Ramilə Yusif qızı Süleymanova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2023

Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru
Yadigar Vəli oğlu Əliyev

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
İsmayıl Babəş oğlu Kazımov

filologiya elmləri doktoru, dosent
Nuridə Səməd qızı Novruzova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ruslan Məmməd oğlu Abdullayev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06-Dissertasiya Şurası

Dissertasiya Şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru, professor

Nadir Balaoğlu oğlu Məmmədov

Dissertasiya Şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri

filologiya elmləri doktoru, dosent
Zəmfira Musa qızı Əliyeva

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan dilinin şivələrində müasir türk dillərinin, o cümlədən Türkiyə türkcəsinin leksik, qrammatik quruluşu ilə ortaqlıq təşkil edən dil faktları, xüsusilə, bəzi sözlər və onların leksik-semantik xüsusiyyətləri şivələrdə müasir dilin quruluş xüsusiyyətlərini öyrənmək, dil vahidlərinin tarixini araşdırmaq üçün zəngin material verir.

Oğuz qrupu türk dilləri üçün ortaq olan bəzi ümumtürk sözləri sonrakı diferensiasiya nəticəsində türk dillərinin fərdi inkişafı ilə əlaqədar Azərbaycan dilində dialekt, Türkiyə türkcəsində ədəbi dil səviyyəsində mövcudluğunu davam etdirmişdir. İnkişaf prosesinin nəticəsində sözlər dil formalarından birində olduğu kimi qalır, digərində semantik dəyişikliyə uğrayır. Belə dəyişmələr dilin leksik-semantik sistemində inkişaf prosesini izləməyə imkan verir və türkoloji dilçilik üçün böyük əhəmiyyət daşıyır.

Türkiyə türkcəsi ilə Azərbaycan dilinin coğrafi parametrləri daxilində mümkün dialekt və ədəbi dil əlaqələri də ortaq sözlərin yaranmasında mühüm rol oynayır. Bu halda qohum dillərin sərhədində yerləşən sərhəd dialektlərinin (yaxud keçid şivələrinin) iştirakı xüsusi olaraq diqqəti cəlb edir. Odur ki, müasir türk dili ilə Azərbaycan dili şivələrindəki müştərək leksik vahidlər dilimizin tarixini və qohum türk dilləri ilə əlaqələri öyrənmək baxımından əhəmiyyət kəsb edir və mövzunun aktuallığını şərtləndirən amillərdən biri kimi özünü göstərir.

Azərbaycan dili şivələrində müasir türk dili ilə müştərək xüsusiyyətlər müxtəlif vaxtlarda akademik M.Şirəliyev, professor E.Əzizov tərəfindən bu və ya digər şəkildə araşdırılmışdır. Azərbaycan dili şivələrində və türk ədəbi dilində işlənən ortaq sözlər ilk dəfə Z. Teymurlunun “Azərbaycan dili dialektlərində və türk ədəbi dilində işlənən ortaq sözlər” adlı fəlsəfə doktorluğu dissertasiya işində ayrıca tədqiq olunmuş, Azərbaycan dili dialektlərində və türk ədəbi dilində mövcud olan ortaq sözlər leksik-tematik cəhətdən təsnif edilərək, ortaq adların türk ədəbi dilindəki

leksik paralelləri müəyyənləşdirilmişdir. Q.Ə.Hacıyevanın “Naxçıvan dialekt və şivələrinin Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu dialektləri ilə müqayisəli tədqiqi” mövzusunda elmlər doktorluğu dissertasiya işində də Azərbaycan və türk dillərinin ədəbi və dialekt qatında çarpazlaşan bəzi ortaq leksik vahidlərdən bəhs edilmişdir.

Azərbaycan dilinin şivələrində müasir türk dili ilə müştərək sözlərin heç də hamısı, leksik-semantik xüsusiyyətləri, onlara aid semantik proseslər geniş təhlilə cəlb olunmadığından tədqiqat işi türkoloji dilçilik üçün əhəmiyyət daşıyır və mövzunu aktual edən amillərdən biri kimi özünü göstərir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycan dilinin dialekt, şivə materiallarıdır. Tədqiqatın predmeti isə Azərbaycan dili şivələrində müasir türk dili ilə müştərək leksik vahidlərdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. İşin əsas məqsədi Azərbaycan dili şivələrində müşahidə olunan müasir türk dili ilə müştərək leksik vahidləri araşdırmaqdır. Buna nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

–Azərbaycan dili dialektləri ilə qohum ədəbi dil leksikonunu müştərək edən səbəbləri araşdırmaq;

–Müasir türk dili ilə ortaq leksikanı Azərbaycan dili şivələrində yayılma areallarına görə səciyyələndirmək;

–Türkiyə türkcəsi ilə ortaq şivə sözlərində leksik mənanın inkişaf istiqamətlərini müəyyən etmək;

–Türk ədəbi dili ilə müştərək şivə sözlərini sinifləşdirmək;

–Türk ədəbi dili ilə ortaq şivə sözlərinin məna strukturuna görə təhlilini vermək;

–Sabit və dəyişkən semantikalı müştərək şivə sözlərini üzə çıxararaq sistemləşdirmək.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatda əsasən təsviri metoddan istifadə edilmiş, yeri gəldikcə, struktur təhlil metoduna, türk dillərinin müasir və tarixi mənbələrindən, yazılı abidələrdən istifadə edildikdə müqayisəli-tarixi metoda, bunlarla yanaşı, statistik təhlil, modelləşdirmə, təsnifat və sistemləşdirmə

üsullarına da müraciət edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar.

– Azərbaycan dili şivələrində müasir türk dili ilə müştərək xüsusiyyətlər içərisində leksik-semantik səviyyəyə aid əlamətlər çoxluq təşkil edir;

–Ortaq leksikonun formalaşmasına mənşə ümumiliyi, coğrafi yaxınlıq, mədəni-tarixi əlaqələr, tarixi hadisələr və digər amillər təsir göstərmişdir;

–Türkcə ilə orta q şivə sözlərinin semantikasındakı dəyişiklik leksik-semantik inkişafın nəticəsi kimi üzə çıxır və ya türk dillərinin diferensiallaşma əlamətlərini özündə əks etdirir;

–Türkiyə türkcəsi ilə orta q dialekt sözlərində mənanın inkişaf istiqamətləri eyni olmur. Semantik inkişaf xətti əsasən türk ədəbi dilindən şivəyə doğru, bəzən əksinə istiqamət üzrə gedir;

–Əşya adları, əlamət və keyfiyyət, qohumluq bildirən sözlər adətən dil formalarından birində mənə dəyişikliyi ilə təmsil olunur, yemək, meyvə və tərəvəz, zaman, yer bildirən sözlər, bədən üzvlərinin adları, tayfa, nəsil mənasını ifadə edən sözlər əsasən mənaca sabit qalır, yaxud cüzi dəyişikliyə uğrayırlar.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan dili şivələrində müşahidə olunan müasir türk dili ilə bir çox orta q sözlər, onların leksik-semantik xüsusiyyətləri tədqiqatdan kənar qalmış, müştərək sözlərin semantikasında sabitlik və dəyişkənlik geniş və sistemli şəkildə araşdırılmamışdır.

Dissertasiya işində ilk dəfə olaraq, müasir türk dili ilə eyni və müxtəlif mənalı müştərək şivə sözləri sistemləşdirilərək geniş şəkildə tədqiq edilmiş, türk dili ilə müştərək şivə sözlərinin semantik strukturu, leksik mənanın inkişaf istiqamətləri, orta q sözlərdə leksik mənanın qorunub saxlandığı, yaxud mənə dəyişikliyinə uğradığı araşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Azərbaycan dilinin şivələri bütün fonetik, leksik, qrammatik materialı ilə birlikdə dil tarixinin tədqiqi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Dialekt leksikasının öyrənilməsi, müasir türk dili ilə Azərbaycan dili şivələrindəki müştərək leksik vahidlərin leksik-

semantik xüsusiyyətlərinin tədqiqi isə tarixi leksikologiya, tarixi dialektologiya üçün qiymətli faktlar üzə çıxarır. Odur ki, Azərbaycan dili tarixinin öyrənilməsində, tarixi dialektologiyaya dair tədqiqatlarda dissertasiyanın nəticələrindən istifadə oluna bilər.

Tədqiqatdan universitetlərin filologiya fakültələrində bəzi fənlərin tədrisində, dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında da istifadə etmək mümkündür.

Aprobasiyası və tətbiqi: Beynəlxalq elmi konfranslarda dissertasiyanın məzmununa aid əsas tezislər müzakirə olunmuş, 23 məqalə Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən tövsiyə olunan elmi nəşrlərdə dərc edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş 6 səhifə, birinci fəslə 41 səhifə, ikinci fəslə 46 səhifə, üçüncü fəslə 30 səhifə, nəticə 2 səhifə, ədəbiyyat siyahısı 11 səhifə təşkil edir. Ümumilikdə dissertasiya 136 səhifə, 234,062 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiyyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, tədqiqat işinin aprobasiyası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

I fəsil **“Azərbaycan dili şivələrində Türkiyə türkcəsi ilə müştərək leksik vahidlər”** adlanır. Fəsil 3 paraqrafdan ibarətdir.

Birinci paraqraf “Azərbaycan dili şivələrində Türkiyə türkcəsi ilə ortaq leksikanın formalaşması” adlanır.

Azərbaycan dilinin dialekt leksikasında müasir türk dili ilə müştərək leksik vahidlər çoxdur. Azərbaycan dialektləri ilə qohum ədəbi dil leksikonunun müştərəkliyi bir sıra səbəblərlə bağlıdır. Birinci mühüm səbəb hər iki dil variantının mənşə ümumiliyindən irəli gəlir. Mənşə ümumiliyi Azərbaycan dilinin dialektləri ilə digər türk dilləri arasında da özünü göstərir. Lakin coğrafi yaxınlıq və mədəni - tarixi əlaqələr fonunda müqayisə olunan dil formalarına məxsus izoqloslar daha qabarıq nəzərə çarpır.

Azərbaycan dilinin dialekt leksikası ilə türk ədəbi dili leksikasının müştərəkliyinin səbəblərindən biri haqqında Q. Hacıyeva yazır: “...*Həm ədəbi, həm də dialektal müstəvidə eyni semantik yük daşıyan leksik vahidlərin bir dildə dialekt, digərində isə ədəbi dil daxilində mühafizə edilməsi dilin tarixi inkişaf prosesində sözün məna variantlarının artması, eyni zamanda mənanın ilkin və müasir mənası ilə müqayisədə daha geniş anlayış ifadə etməsi və məna genişlənməsi ilə əlaqədardır*”¹.

Prof. E.Əzizov türk dillərində və dialektlərində izoqlos xüsusiyyətlərini aşağıdakı səbəblərlə izah edir: “*Bu, bir tərəfdən müxtəlif qəbilə və tayfaların uzun sürən qaynayıb-qarışması ilə, miqrasiyalarla bağlıdırsa, digər tərəfdən, müxtəlif dialektlərin eyni bir kök dildən nəşət etməsi ilə, tarixən onların yaxın areallarda yerləşməsi ilə əlaqədardır*”². Bu səbəbdən türk dilləri və dialektlərinin ortaq xüsusiyyətləri ayrı-ayrı tayfaların müxtəlif ərazilərdə qaynayıb-qarışması nəticəsində də yaranı bilərdi.

Ortaq leksikonun yaranmasında tarixi hadisələrin də müəyyən qədər rol oynaması mümkündür. İstər orta əsrlərdə ərəb xilafətinin hökumranlığı zamanı türk etnoslarının bir-biri ilə əlaqəsi, istərsə də “*XI əsrdə bir çox ölkələrlə yanaşı, Azərbaycanın da Böyük Səlcuq*

¹Hacıyeva, Q. Azərbaycan və türk dillərinin ədəbi dil və dialekt qatında çarpazlaşan ortaq leksik vahidlər // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2017. № 9, – s. 18

²Əzizov, E.İ. Azərbaycan – uyğur izoqlosları // – Bakı: Azərbaycan filologiyası məsələləri, – 1991. III buraxılış, –s.118

*imperiyasının tərkibinə daxil edilməsi*¹ siyasi, ictimai, iqtisadi, mədəni inteqrasiyanı daha da gücləndirirdi.

Ortaq leksikanın formalaşmasına ümumtürk kontekstində baş verən proseslər təsirsiz qalmır.

Bəzən oxşar faktları oxşar sosial mühit, cəmiyyət həyatı, ailədaxili münasibətlər formalaşdırır. Məsələn, cəmiyyətdə olduğu kimi, ailə həyatında da iyerarxik münasibətlərə, yaş və digər əlamətlərə görə fərqlənən insanlara adətən şivələrdə fərqli leksik vahidlər ünvanlanır. Onların bir hissəsi tərkibində *ağa* komponentinin iştirak etdiyi mürəkkəb sözlərdir. Azərbaycan dilinin şivələrində *ağa* sözü *ağababa* (“*baba*”, Təbriz), *ağanənə* (“*atanın anası*”, Ordubad), *ağainnə* (“*nənə*”, Zəngibasar), *ağacan* (“*nənə*”, Təbriz), *ağadadaş* (“*böyük qardaş*”, Təbriz), *ağabacı* (“*böyük bacı*”, Quba), *ağamirzə* (“*böyük qayın*”. Zəngibasar), *ağbajı* (“*dayı arvadı*”, Gəncə) sözlərində, müasir Türkiyə türkcəsində isə *ağabey* (“*böyük qardaş*”²) sözünün tərkib hissəsində işlənir.

Müştərək sözləri motivasiya oxşarlıqları birləşdirir. Oxşar motivlənmə bəzən sözün məna tutumunun genişliyi ilə əlaqədar olur. Müasir türk dilində zındık “*kafir*” mənasını bildirdiyi halda, Azərbaycan dilinin şivələrində fərqli mənalar ifadə edir. Bakı şivəsində *zındığ* “*davakar*”, *zındix* Naxçıvan şivəsində “*balacaboy adam*”, Füzuli, İsmayılı, Qazax şivələrində isə “*sırtıq*”, “*həyasız*” mənalarındadır³. Onların hamısını müsbət, pozitiv olmayan konsept birləşdirir.

I fəslin ikinci paragrafı “**Ortaq leksikanın Azərbaycan dili şivələrində yayılma arealları**” adlanır.

Türkiyə türkcəsi ilə müştərək dialekt sözlərinin yayılma arealı bəzən bir bölgədən kənara çıxmır. Məsələn, “*üstüörtülü*

¹Teymurlu, Z. M. Azərbaycan dili dialektlərində işlənən ortaqlar: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyası / – Bakı, 2013. –s.11

²Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti / redaktorlar – A.A.Axundov, Q.Ş.Kazımov, S.M.Behbudov. – Bakı: Şərq - Qərb, – 2007. –s.14, 15; Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü: [2 ciltte] /Ankara: Başbakanlık Basımevi,– c. 1. – 1991. –s.8

³ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü: [2 ciltte]/Ankara: Başbakanlık Basımevi,– c. 1. – 1991. –s. 1014; Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. – Bakı: Şərq - Qərb, – 2007. –s.559

bazar” mənasında karsı sözüne ancaq Naxçıvan şivəsində təsadüf edilir. Müasir türk dilində isə kiçik fonetik fərqlə *çarşı* sözü “*bazar*” mənasını ifadə edir. Bəzən də müştərək sözlərin yayılma arealı daha geniş olur. “*İki qardaşın arvadları*” mənasında *elti* sözü Azərbaycan dilinin on altı şivəsində işlənir.

Müştərək sözlərin yayılma areallarını müasir türk dilinin fonetik quruluşuna uyğunluğa görə də fərqləndirmək olar. Məsələn, müştərək leksik vahidlərdən biri Azərbaycan dilinin şivələrində iki fonetik variantda təmsil edilir: *hırsız* və *xırsız*. Fonetik variantlardan birincisi (*hırsız*) türk ədəbi dilinə məxsus fonetik tərkibə uyğun olsa da, ikincisi türk dilinin sözləri üçün səciyyəvi fonetik xüsusiyyəti əks etdirmir (*xırsız*).

Müştərək sözlərin yayılma areallarını fərqləndirən əlamətlərin ən önəmlisi leksik-semantik xüsusiyyətlərlə bağlıdır. Müştərək söz nə qədər geniş ərazidə yayılmışsa, bir o qədər də fərqli mənalar ifadə etməyi mümkündür. Məsələn, *xırsız* sözünün nümunəsində yayılma arealının genişliyi ilə mənə müxtəlifliyinin mütənəsibliyini görmək olar. Söz Ağdam, Şuşa, Mingəçevir, Şamaxı, Naxçıvan, Qarakilsə şivələrində “*güclü, qüvvətli*”, Oğuz, Quba şivələrində “*güclü, qüvvətli*”, “*kobud*”, Cəbrayıl, Cəlilabad, Zəngilan şivələrində “*kobud*”, Gəncə şivəsində “*güclü, zorlu*”, Sabirabad şivəsində “*fərasətsiz*”, “*aciz*” mənalarında qeydə alınmışdır.

Müasir türk dilində *ulaşmaq* sözü “*çatmaq, yetişmək*” mənasını bildirdiyi halda Azərbaycan dilinin Laçın, Zaqatala şivələrində, fonetik cəhətdən dəyişmiş *ulğaşmaq* sözü “*birləşmək*”, İmişli, Kürdəmir, Mingəçevir şivələrində *ulaşmaq* – “*qarışmaq*”, “*qoşulmaq*”, həmçinin İmişli şivəsində *ulama* “*calaq*” mənalarında¹ işlənir. Yəni söz müxtəlif areallara yayıldıqca bir-birindən fərqli mənalar qazana bilir.

Bəzi müştərək sözlər sərhəd dialektləri (yaxud ərazi baxımından türkcəyə yaxın şivələr) üçün xarakterikdir. *Düngür* sözü

¹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü: [2 ciltte]/Ankara: Başbakanlık Basımevi, – c. 1. – 1991. –s. 914 – 915; Azərbaycan dialektoloji lüğəti: [2 cildə] /redaktorlar – M.Şirəliyev, M.İslamov. – Ankara: Türk Dil Kurumu, – c. 1. – 1999. –s. 517

Bolnisi şivəsində “*quda*” (türk dilində *dünür*) mənalarında işlənir. K. Musayev qeyd edir ki, *türk dillərinin bir-birinə yaxınlığı və mürəkkəb qarşılıqlı təsirləri tez-tez özünü onda göstərir ki, bir türk dilinin dialekt leksikası digər bir türk ədəbi dilinin, yaxud ümumxalq dilinin norması olur*¹.

I fəslin “**Türk ədəbi dili ilə müştərək dialekt sözlərinin təsnifi**” adlanan üçüncü paraqrafda qeyd edilir ki, Azərbaycan dili şivələrində Türkiyə türkcəsi ilə müştərək sözlərin fərqləndirici əlamətləri sözlərin leksik mənalarında, səs tərkibində, eləcə də yayılma areallarında təzahür edir. Ədəbi türkcədə sabit qalan sözlər Azərbaycan dilinin şivələrində müxtəlif mənə və formada müşahidə edilir. Sözlərdən bəziləri dar arealda, digər qismi nisbətən geniş coğrafiyada işlənə bilər. Bu baxımdan müştərək leksik vahidlər ərazi diferensiallığına görə və funksionallığı, həm də şəkildəyişməsi baxımından bir neçə qrupda birləşə bilər.

Türkiyə türkcəsi ilə bəzi müştərək sözlər ancaq bir dialektde müşahidə edilir və digər şivələrdə ona təsadüf olunma ehtimalı, demək olar ki, olmur. Məsələn: *keyik* (Tabasaran şivəsində və türkcədə “*maral*” mənasında), *düngür* (Borçalı, “*quda*”), *börə* (Şamaxı, “*düşbərə*”), *damad* (Quba, “*kürəkən*”), *həmşirə* (Şəki, “*bibi*”), *bulğur* (Ağbaba şivəsi, Ermənistan ərazisindədir; “*yarma*”), *götürüm* (Naxçıvan, “*yeriyə bilməyən, oturaq xəstə*”).

Türk dili ilə müştərək dialekt leksikasını fonetik tərkibin və leksik-semantik xüsusiyyətlərin oxşarlığına görə təsnif etmək olar. Bu cəhətdən onları iki qrupa ayırmaq mümkündür: a) eyni fonetik tərkibə, eyni leksik mənaya malik olanlar; b) eyni fonetik tərkibə, fərqli leksik mənaya malik olanlar. Birinci qrupdan olan sözlər şivələrdə fonetik tərkibinə və leksik mənasına görə bir-birindən seçilmir. Məsələn: *köşə* (Ağdam, Füzuli, Culfa; “*göndən kəsilmiş hissə*”), *kədi* (Ağdam, Qazax, Gədəbəy; “*faraş doğulmuş buzov*”), *yeng* (Tabasaran, Zaqatala; “*paltarın qolunun ağzı*”), *gəbəş* (Cəlilabad, Kürdəmir; “*sallaq qarın*”), *giyəv* (Culfa, Ordubad, Zəngilan; “*kürəkən*”), *ey* (türkcədə *iyi/eyi*; Borçalı, Qazax; “*yaxşı*”).

¹Мусаев, К. М. Лексикология тюркских языков / К. Мусаев. – Москва: Наука, – 1984. –с. 44

Digər qrupa aid sözlər müxtəlif şivələrdə fərqli mənalara malik olur. Məsələn, *fırnı* sözü Borçalı, Qazax, Tovuz şivələrində “*təndir*” mənasını, Daşkəsən, Şəmkir (eyni zamanda Tovuz) şivələrində isə çörək növünü bildirir. Bunlar ayrı-ayrılıqda fərqli anlayışlar olsa da, eyni bir sözün semantik sahəsindən (*fırnı* “*təndir*” mənası) intişar tapdıqlarına görə onları mənə yaxınlıqları birləşdirir.

Azərbaycan dilinin xüsusi dialekt leksikasını təşkil edən müştərək sözlər içərisində qədim türk sözləri mühüm yer tutur. Türk dilində *yahnı* (ətdən hazırlanmış yemək növü) sözü müstəqil şəkildə işləndiyi halda (*inek yahnısı*), şivələrimizdə quruluşca fars şəkilçili düzəltmə sözün tərkibində - *yaxnıkeş* sözündə (Zəngibasar şivəsi¹) müşahidə olunur.

Müxtəlif areallarda yayılmış müştərək dialekt sözlərindəki hər hansı dəyişiklik (istər fonetik fərqlər, istərsə də mənə dəyişmələri) onların geniş coğrafiyaya malik olduğunu, işlənmə areallarının genişliyi isə həm qədim dildə, həm də ortaq işləndiyi ədəbi türkcədə və dialektlərdə ümumişləkliyi əks etdirir. Odur ki, müştərək sözlər ümumtürk leksik qatına aid olub-olmadığına görə daha üç növə ayrıla bilər: a) ümumtürk leksikasına aid olan sözlər; b) türk ədəbi dili ilə şivələrin qarşılıqlı əlaqələrini əks etdirən sözlər; c) əsasən ədəbi türkcədən dialektlərə keçmiş alınma leksika. Ümumtürk təbəqəsinə aid sözlər müştərək leksikanın əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir və digər türk dillərində də işlənir.

Müştərək sözlərin digər qismini türk ədəbi dili ilə şivələrin qarşılıqlı əlaqələrini əks etdirən leksik vahidlər təşkil edir. Onlara, demək olar ki, müasir türk dillərində təsadüf olunmur (və ya az təsadüf edilir). Bu sözlər oğuz qrupuna aid xüsusi leksika kimi də təqdim edilə bilər. Bu qrupdan olan leksik vahidlərə aşağıdakı nümunələri misal göstərmək olar: *düngür* (Borçalı şivəsi) – *dünür* (*quda*; türk dili), *laf-laf* (*mənasız*; Qazax şivəsi) – *laf* (*söz*; türk dili), *damad* (*kürəkən*; Quba) – *damat* (türk dili), *fırnı* (*təndir*; Borçalı, Qazax, Tovuz) – *fırın* (*soba*; türk dilində), *karsı* (*üstüörtülü bazar*; Naxçıvan) – *çarşı* (*bazar*; türk və uyğur dillərində işlənir), *kədi*

¹Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti / redaktorlar – A.A.Axundov, Q.Ş.Kazımov, S.M.Behbudov. – Bakı: Şərq - Qərb, – 2007. – s. 537

(*faraş doğulmuş buzov*; Ağdam, Qazax, Gədəbəy) – *kedi* (*pişik*; türk dili).

Dissertasiyanın II fəslı “**Türkiyə türkcəsi ilə ortağ şivə sözlərinin struktur-semantik xüsusiyyətləri**” adlanır. Fəsil üç paraqrafdan ibarətdir. “**Türkiyə türkcəsi ilə ortağ şivə sözlərinin mənə növləri**” adlanan birinci paraqrafda qeyd olunur ki, türkcə ilə ortağ şivə sözlərində əsas və sonradan yaranan mənalar özünü göstərir. Sonradan yaranan mənə əsas mənadan intişar tapır və yeni anlayış ifadə edir. Sonradan yaranan mənə ilə əsas mənə arasında əlaqə xətləri müxtəlif olur. Eyni söz müqayisə olunan dil formalarında – ədəbi türkcədə və şivələrdə iki müxtəlif obyektə ünvanlanır və obyektləri ilk baxışda növ, cins, ölçü və digər əlamətlər birləşdirmir. Məsələn, *kədi* sözü Qazax və Gədəbəy şivələrində “*faraş doğulmuş buzov*” mənəsini bildirir, türk dilində isə *kedi* forması¹ “*pişik*” anlamında işlənir.

Ayağçı sözünün semantik tutumu istər ədəbi türkcədə, istərsə də şivələrdə sonradan yaranan mənaları əhatə edir. *Ayağçı/əyaxçı* formaları şivələrdə “*xeyirdə-şərdə xidmət edən adam*”, “*xırdavatçı, çərçi*”, “*idarə xidmətçisi*”, “*kuryer*” anlamlarını bildirir. Müasir türk dilində “*buyruq işlərində istifadə olunan şəxs*”, “*xidmətçi*”, “*səyyar satıcı*” mənaları var. Sözü etimoloji baxımdan *qədəh* mənəsini bildirən *ayaq* sözündən yarandığını ehtimal etmək mümkündür. Orta əsrlər yazılı abidələrinin dilində müşahidə edilir (“*Divanü-lügat-it türk*”də: *kasukluğ ayak*² “*qasıqlı qədəh*”).

Yeni təşəkkül tapan mənaların sayına görə türkcə ilə ortağ dialekt sözlərində leksik mənaların inkişafını iki istiqamətdə nəzərdən keçirmək olar: a) bir qat leksik mənaya malik sözlər; b) iki qat leksik mənaya malik sözlər. Bir qat leksik mənaya malik ortağ sözlər leksik-semantik inkişafın ilk mərhələsidir. Bir qat mənəli sözlərdən bir, bəzi hallarda birdən artıq leksik mənalar təşəkkül tapır.

¹Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. – Bakı: Şərq - Qərb, – 2007. –s. 271; Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü: [2 ciltte]/ Ankara: Başbakanlık Basımevi, – c. 1. – 1991. –s. 462

²Kaşğari, M. Divanü lügat-it-türk: [4 cildde] / M.Kaşğari. – Bakı: Ozan, – c. 1. – 2006. –s. 497

Bir qat mənalı sözlərdə əsas və törəmə mənaların əlaqəsi düzxətli (yaxud birxətli) olur. Yəni leksik mənanın inkişafı yeni törəmə mənalar meydana çıxarır. Və onların hər biri ayrı-ayrılıqda öz məzmun-məna parametrlərinə uyğun şəkildə əsas mənə ilə əlaqələnilir. Azərbaycan dilinin Borçalı şivəsində *küz* və Türkiyə türkcəsində *güz* sözləri “*payız*” mənasında işlənir¹. Sözü Azərbaycan dilindəki digər dialekt qarşılıqları birbaşa həmin mənada işlənməsə də, *payız* anlayışı ilə əlaqədar (və ya əlaqədə) bəzi məfhumları ifadə edir. Məsələn, Sabirabad, Salyan şivələrində *güz* “*payız şumu*” mənasındadır. Şəki şivəsində *güzdex'* “*payızda göyərən ot*”, Ordubad, Zəngilan şivələrində *güzdəx'* “*yaz otu, yaz yoncası*”, Ordubad şivəsində “*payız yunu*”, Qarakilsə şivəsində “*qoca kişidən törəyən uşaq*”, Basarkeçər, Çəmbərək şivələrində *güzdüx'* “*payızlıq taxıl*”, Qarakilsə şivəsində “*payızda yetişən xiyar*” mənalarındadır².

İki qat mənalı sözlərdə əsas və törəmə mənə (yaxud mənalar) zəncirvari şəkildə əlaqələnilir. Ardıcıl əlaqələnmədən fərqli olaraq, hər hansı törəmə mənə başqa bir törəmə mənanı əmələ gətirir və zəncirvari şəkildə onlar bir-birindən asılı olur. Göygöl şivəsində işlənən *güz* sözünün “*taxıl səpilməmiş yerlə taxıl səpilməmiş yer arasında sədd*” mənası ilə eyni sözün “*payız*” mənası arasında heç bir əlaqə yoxdur. *Güz* sözünün “*sədd, sərhəd*” mənası “*taxıl*” mənası ilə əlaqəli olduğundan (taxıl səpilməmiş yerlə taxıl səpilməmiş yeri fərqləndirir) onun Çəmbərək və Basarkeçər şivələrinə məxsus *güzdüx'* sözünün “*payızlıq taxıl*” anlamından törəyə bilmək ehtimalı daha inandırıcıdır. Zəncirvari əlaqələnmədə törəmə mənalar əsas mənə ilə əlaqəni qoruyub saxlamaya bilir.

II fəslin ikinci paragrafı “**Ortaq şivə sözlərində leksik mənanın inkişaf istiqamətləri**” adlanır.

Türkiyə türkcəsi ilə ortağ dialekt sözlərində mənanın inkişaf istiqamətləri müxtəlifdir. Ortağ leksik vahidlərin mənə tutumunu adətən obyekt, yaxud əlamət təşkil etdikdə obyektədən əlamətə, yaxud

¹ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – s. 298; Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, – s.296

² Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. – Bakı: Şərq - Qərb, – 2007. – s. 209, – s. 210

əlamətdən obyektə doğru inkişaf məna dəyişmələrinin əsasında dayanır. Bu cür dəyişmələr obyektiv gerçəkliyi qavrama prosesinin xarakteri ilə bağlıdır. Qavrayış prosesində əlamət obyektə üstələdikdə məna parametrləri obyektə doğru dəyişilir. Məsələn, türk dilində *çeri* sözü “*əsgər*” mənasını bildirdiyi halda Azərbaycan dilinin Naxçıvan şivəsində “*igid*”, “*qoçaq*” mənalarını ifadə edir. Görünür, leksik-semantik inkişaf prosesində “*şəxs, insan*” anlayışı (“*əsgər*” mənası üzərində) yox, ona aid əlamət anlayışı şivə materialında sabitləşir.

Obyektiv aləmi qavrama prosesində obyekt əlaməti üstələdikdə məna parametrləri əlamətdən obyektə doğru dəyişir. Bu hal adətən əlamət, keyfiyyət bildirən sifətlərdə özünü göstərir. Məsələn, türk dilində *çatal* sözü “*haça*” mənasındadır. Azərbaycan dilinin şivələrində də buna yaxın mənalar ifadə edilir. Bərdə şivəsində *çatal* “*qoşa*”, Kürdəmir, Axalsxi şivələrində “*ikibaşlı*”, Ağdam, Zəngilan şivələrində “*bir-birinə bitişik*” anlamı müşahidə edilir. Bunula belə, Ağdam şivəsində *çatal* sözünün “*iki qurdun birlikdə sarıdığı barama*” anlamı da var. Göründüyü kimi, əlamət anlayışına (*haçalıq, qoşalıq*) malik *çatal* sözünün semantik tutumu birbaşa obyektə keçə (və onu əvəz edə) bilir.

Ortaq sözün ifadə etdiyi məna şivələrdə konkretlik, ədəbi türkcədə ümumilik bildirir. Şəki şivəsində *pare* “*siçan balası*”, türk dilində *fare* ümumiyyətlə *siçan* mənasında işlənir.

Cəmiyyətin inkişafı, sosial mühitdə baş verən dəyişikliklər sözlərin mənacə dəyişməsinə səbəb olur. Hər hansı leksik vahidin ifadə etdiyi predmet, hadisə cəmiyyət həyatı üçün öz aktuallığını itirdiyindən onun dialektə, yaxud ədəbi dildə məna təyinatı dəyişir. Məsələn, *gəz* sözünün Türkiyə türkcəsindəki mənalarının müqayisəsi türkcədəki anlamlardan birinin daha qədim olduğunu göstərir. Bu anlam qədim silah növünə məxsus quruluş detallarından birini nəzərdə tutur. Türk dilində *gez* sözü oxun kirişə keçən ucundakı kəsilmiş yeri ifadə edir. İnkişafın sonrakı pillələrində ox-yay silah növü kimi əhəmiyyətini itirdiyindən söz yeni məna tutumuna ünvanlanmış olur. Sözün ikinci və yeni mənası tufəng, tapança kimi silahlarda göz ilə hədəf arasındakı nişanalma yerini bildirir. Ortaq sözün mənacə dəyişmiş forması Azərbaycan dilinin şivələrində də

müşahidə edilir. Cəbrayıl şivəsində *gəz* “*hanada oxların yan ağaclarına keçdiyi yer*” mənasındadır.

Ortaq sözün mənacə dəyişilmə səbəblərindən biri onun məcazilik kəsb etməsidir. Türkiyə türkcəsi ilə ortağ şivə sözlərində müşahidə edilən məcazi məna keçidləri bir neçə istiqamətləri əhatə edir:

– predmet anlayışından insan anlayışına (*törpü* sözü Ağdam, Qarakilsə, Şuşa, Bərdə şivələrində “*iri, seyrək dişli yeyə*”, Göyçay və Şamaxı şivələrində “*yeyə*”, Türkiyə türkcəsində eyni fonetik tərkibdə “*mişar*”, Şuşa, Ağdam şivələrində “*yonulmamış*”, “*kobud*”, “*qanacaqsız*” mənalarında);

– bədən üzvlərinin adından yer bildirən ismə (*sirt* sözü Türkiyə türkcəsində “*bel*” mənasında və Ağdam, Qax, Oğuz, Zaqatala, Xaçmaz, Şəki, Quba şivələrində *sirt* “*zirvə*”, “*yoxuş*”, “*təpə*” mənalarında).

“**Ortaq şivə sözlərində məna strukturu**” adlanan III paraqrafda qeyd edilir ki, Azərbaycan dili şivələrində və müasir türk ədəbi dilində ortağ sözlər bir çox əlamətlərə görə qarşı-qarşıya qoyulur. Onların içərisində quruluş və məna əlaqələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumi leksik mənasına görə əlamət bildirən sözlərdə denotativ məna komponenti müxtəlif olur. Məsələn, semantik sahəsi “*əlamət, nişan*” mənası üzərində sabitləşən *bəlgə* sözü istər Azərbaycan dilinin şivələrində, istərsə də müasir türk ədəbi dilində fərqli anlamlarda çıxış edir. Naxçıvan şivəsində “*nişan üzüyü*”, Ağdam, Bakı, Cəbrayıl, Cəlilabad, Şirvan, İmişli, Kürdəmir, Salyan, Zəngilan şivələrində “*vuruşma zamanı müdafiə üçün qola sarıyan sarğı*”, Ağdam, Salyan şivələrində eyni zamanda “*əkin sahələrinin sərhəddini bildirən nişan*”, Gəncə, Kəlbəcər, Kürdəmir, Oğuz, Ordubad, Şəmkir Zəngilan, Şəki (*bəliyə* şəklində) şivələrində “*oğlan evindən qız evinə aparılan nişan*”, Türkiyə türkcəsində “*sənəd*” mənalarını bildirir.

Türkcə ilə ortağ dialekt sözlərində məna ümumiləşir, yaxud konkretləşir. Ortağ söz türk ədəbi dilindəki məzmun ümumiliyinin müqabilində dialekt leksikasında konkretlik bildirir. Ədəbi dil ilə müqayisədə şivələrdə növ anlayışı geniş yayıldığından növ anlayışını

əks etdirən sözlər daha çox işlənir. Bu isə sözün semantik sahəsində konkretləşmə ilə müşayiət olunur. *Reçel* sözü türk dilində “*mürəbbə*” mənasını bildirdiyi halda, Azərbaycan dilinin Ağdam, Ağdaş, Ağsu, Bakı, Göyçay, Mingəçevir, Kürdəmir, Oğuz, Saatlı şivələrində *irçal* fonetik tərkibində “*üzüm mürəbbəsi*”, Ağdam, Ağdaş, Oğuz, Şəki şivələrində “*tut mürəbbəsi*” mənasını ifadə edir.

“**Ortaq sözlərdə diferensial semlər**” adlanan I bənddə türk dili ilə ortaq şivə sözlərinin məna strukturunu təşkil edən diferensial semlərdən bəhs edilir. Türkcə ilə müştərək sözlərdə diferensial (nüvə) və potensial semləri fərqləndirmək mümkündür. İ. Məmmədov yazır: “*Diferensial sem – sözün mənasının nüvəsini təşkil edir. Potensial sem – predmetin ikinci dərəcəli, mühüm olmayan əlamətlərini əks etdirir... Məcəzi mənaların, polisemantikliyin yaranmasında potensial semlərin xüsusi rolu vardır*¹. *Qundara* sözü Oğuz şivəsində, *qondara* sözü Basarkeçər, Başkeçid, Borçalı, Cəbrayıl, Füzuli, Göyçay, Xocavənd, İmişli, Qazax, Ordubad, Şərur, Oğuz, Tovuz şivələrində “*dikdaban ayaqqabı*”, türk dilində *kundura* “*kobud hazırlanmış bağsız ayaqqabı*” mənalarını bildirir. Bizcə, ortaq söz hər iki dil formasında bir arxisemə (obyektlər sinfinə xas olan əlamətə) malikdir. Bu əlamətə görə *kundura*, *qundara*, *qondara* fonetik variantlarının “*ayaqqabı*” (*ayaq geyimi*) mənası qabarıqdır. Lakin diferensial semlərin varlığına görə dil formaları bir-birindən fərqlənir. Şivələrdəki semantik əlamətə görə, *qundara* / *qondara* *dikdaban* formalı, türk dilindəki məna göstəricisinə görə *kundura* *kobud* işlənmiş (hazırlanmış) bağsız ayaqqabıdır.

Eyni ortaq sözün ayrı-ayrılıqda şivədə və ədəbi dildə öz nüvə semləri ola bilər. Məsələn, türk dilində *çarşı* sözündə “*alış-veriş yeri*” mənası nüvə semdir. Naxçıvan şivəsində isə *çarşı* sözündə başqa bir məna – *alış-veriş yerinin üstüörtülü olması* nüvə sem olur (Naxçıvan şivəsində *çarşı/karsı* “*üstüörtülü bazar*” anlamındadır”). Buna səbəb hər iki semin ayrılıqda, başqa-başqa dil formalarında, fərqli sosial mühitlərdə, ünsiyyət proseslərində, müxtəlif dil subyektləri toplumunda, fərqli coğrafiyada meydana çıxmasıdır.

¹Məmmədov, İ. Azərbaycan dilinin semantikasi / İ.Məmmədov. – Bakı: Xəzər, – 2006. –s.230-231

Bir qism ortaq sözlərdə məna strukturu bir semlidir. Belə sözlər türkcədə də, şivələrdə də eyni mənanı ifadə edir: Qazax şivəsində *bən* və türk dilində *ben* “*xal*”. İkisemli semantik strukturla səciyyələnenlər daha çox eyni anlayışla bağlı olub, bir və ya iki əlamətə görə fərqlənən sözlərdir. Bu cür ortaq leksik vahidlər əksəriyyətlə konkret obyektə ünvanlanır. Təbriz şivəsində *davar* “*qoyun*”, türk dilində *qoyun* və keçiyə verilən ortaq addır.

Üç və daha artıq semə malik ortaq sözlərdə mənələrdən biri semantik inkişaf nəticəsində əsas mənədən uzaqlaşır. Məsələn, Bolnisi şivəsində *tepşi* “*boşqab*”, türk dilində *tepsi* “*sini*” mənələrində işlənir. Azərbaycan dilinin Dərbənd şivəsində *təpsi* sözü “*xonça*” anlamını da ifadə edir. “*Xonça*” mənasının türkcədəki “*sini*” anlamından təşəkkül tapdığı şübhə doğurmaya bilər. Yəni söz həm şivədə yeni sem (“*hədiyyələrlə dolu qab*” mənası) qazanır, həm də oxşar semantik mühitdən (“*qab*” mənası) kənara çıxır.

“**Ortaq sözlərdə potensial semlər**” adlanan II bənddə ortaq şivə sözlərinin məna strukturuna aid potensial semlərdən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, mənanın mühüm semantik əlamətləri (diferensial əlamətlər) ilə yanaşı, metaforik köçürmələrə əsaslanan potensial əlamətlər də mövcuddur. Potensial sem məcazi mənəli sözlər üçün xarakterdir. *Sıcak* sözü türk dilində “*isti*” mənasını bildirdiyi halda, *sıcağ* fonetik şəkildə Salyan şivəsində ancaq potensial semə (məcaziliyə) malik olur, “*yaxşı*” anlamını ifadə edir. İraq türkmən ləhcəsində eyni sözün iştirak etdiyi *başı sıcağ* birləşməsi “*hirsli, tez özündən çıxan*” mənasını bildirir.

Qiymətləndirici semə malik ortaq söz dil subyektlərinin fərdi münasibətini əks etdirir. *Şalax* sözünün Ağdam, Daşkəsən, Gədəbəy, Göygöl, Kəlbəcər şivələrinə məxsus “*gen, boş*” (geyim haqqında) anlamı qiymətləndirici semdən məhrumdur. Ancaq *şallak* sözünün türk dilindəki “*geyminə əhəmiyyət verməyən*”, “*çılpaq*” mənələri, *şalax* sözünün Kəlbəcər, Oğuz, Şuşa şivələrində “*pinti, səliqəsiz*”, Göygöl şivəsində “*könülsüz, həvəssiz*”, Borçalı şivəsində “*aciz*”, “*əfəl*”, mənələrinin hər biri qiymətləndirici semin iştirakı ilə müşayiət olunur.

Türk dili ilə ortaq şivə sözlərində eyni leksik vahidin təkrarı qiymətləndirici sem əmələ gətirir. Türk dilində pişik mənasını

bildirən kedi sözünün iştirakı ilə düzəlmiş *kədi-kədi danışmaq* birləşməsi Qazax, Zərdab şivələrində “*yekə-yekə danışmaq*” mənasında işlənməklə qiymətləndirici məna komponentini ehtiva edir.

Tədqiqatlarda aktual olan və aktual olmayan semlərdən bəhs olunur. Semin aktuallaşması kommunikasiya prosesində müşahidə olunur. *Çim* sözü Naxçıvan şivəsində “*ot kökü ilə bərkimiş, toz-torpağın bellə götürülən hissəsi*”, türk dilində isə “*alaq otu*” mənalarında işlənir¹. Odur ki, şivədə sözün torpaq semi, türk ədəbi dilində bitki, yaşıllıq semi aktualdır.

Dissertasiya işinin III fəslə “**Sabit və dəyişkən semantikali müştərək şivə sözləri**” adlanır. III fəsil iki paraqrafdan ibarətdir. “**Müasir türk dili ilə eyni mənalı müştərək şivə sözləri**” adlanan I paraqrafta qeyd olunur ki, Azərbaycan dili şivələrində türk dili ilə müştərək leksik vahidlər üçün iki məqam əhəmiyyətlidir; ortaq sözlər şivələrimizdə ya semantik dəyişikliyə uğrayır, ya da mənacə sabit qalır. Hər iki dil formasında eyni məna ifadə edən ortaq sözlərin sayı kifayət qədər çoxdur.

Aylıqçı. Türk dilində “*aylıq əməkhaqqına işləyən*” mənasını ifadə edir. *Aylıqçı çalışıyordu, aylığını alır-almaz kumara yatırmışdı*. Şəki şivəsində *aylıxçı* “*bir ayda otuz əməkünü alan*” mənasındadır.

Dışarı. Müasir türk dilində “*bayır*” mənasını ifadə edən ortaq söz şivələrimizdə müxtəlif fonetik tərkibdə özünü göstərir. Şuşa şivəsində *tışarı* sözü eyni anlamda (“*bayır*”, “*çöl*”) işlənir. *Tışarıda niyə durursan, içəri gəl* (Şuşa şivəsi). Sözü qədim fonetik şəklində Azərbaycan dilinin Ağdam, Basarkeçər şivələrində işlənən *dışğarı*, *dışqarı* sözlərində eyni mənada rast gəlinir.

Ense türkcədə “*boyun ardı*”, “*ard, arxa*”, Qarakilsə şivəsində “*boyun*”, Qazax şivəsində “*arxa, dal*” mənalarında işlənir. *Əlu ordan qoyuf basma, uşağın ənsəsi qırılar. Saçlarını toparlayıp ensesini açarak kardeşinin önünde diz çöktü* (A. Kulin).

Kötürüm türkcədə “*yataq xəstəsi*” mənasındadır. *Divar*

¹Quliyev, Ə. Naxçıvan dialekt və şivələri lüğəti/Ə.Quliyev, N.Əliyeva – Naxçıvan: Əcəmi, – 2017. –s. 71; Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü: [2 ciltte] / Ankara: Başbakanlık Basımevi,– c. 1. –1991. –s. 134

diplerinde kötürüm gibi yatıyorlar, uyukluyorlardı. Naxçıvan şivəsində götürüm “yeriyə bilməyən, oturaq xəstə” anlamını bildirir.

Qonuşmax. Azərbaycan dilinin Cəbrayıl şivəsində “*bir-biri ilə yaxınlaşmaq, söhbət etmək*” anlamı var. *Genə nə qonuşmusuz?* Türk dilində *konuşmak* feili “*danışmaq*” mənasını bildirir. *Hüsnü konuştu: –İstanbul gitməne karar verdik* (N. Hikmet).

Öveç türk dilində “*iki-üç yaşlı erkək qoyun*” mənasındadır. Ordubad, Şərur, Şəki şivələrində *öyəc*, Ağdam şivəsində *öyəş*, Cəbrayıl, Xocavənd, Ordubad şivələrində *öəc*, Basarkeçər, Qazax, Ordubad şivələrində *öəç*, Çənbərək, Cəbrayıl şivələrində *öəş* “*iki-üç illik erkək qoyun*” anlamını ifadə edir.

Papağan türk dilində “*tutuquşu*” mənasında, Cəbrayıl şivəsində isə quş adı kimi işlənir. *Papağan sığırcın kimi quşdu* (Cəbrayıl şivəsi).

Toparlamaq feili türk dilində “*qaydaya salmaq*”, “*toplamaq*”, “*bir araya gətirmək*” mənalarını ifadə edir. *Odayı toparladı* (O. Atay). Borçalı, Çəmbərək, Meğri şivələrində “*bir yerə yığmaq, toplamaq, cəmləmək*” anlamında işlənir. *Quzuları oyannan bəri toparra* (Borçalı şivəsi).

Zakkum türkcədə “*zəhərli bitki*” mənasını, *zaqqun* sözü Saatlı şivəsində “*zəhər*” mənasını bildirir. *Bir anda zakkumlu bir yumruk tıkanıd boğazıma* (Ç. Altan).

Yeğen türk dilində “*bacıuşağı, qardaşuşağı*” mənasında işlənir. *Çenesinden beyaz kıllar fışkırmiş, altmış beşlik kırış kırış ihtiyar, yer yatağında uyuyan yeğenine baktı* (O. Kemal). Cəlilabad şivəsində isə *yegən* sözü ancaq “*bacıoğlu*” mənasını ifadə edir.

Yoğurt türk dilində, Azərbaycan dilinin Dərbənd və Tabasaran şivələrində, eləcə də *yuğurt* Dərbənd dialektində “*qatıq*” mənasında işlənir.

Bu paraqrafda *peşin, döymənc, çiy, ayakçı, apartman, ben, bögür, çakıldak, çapraz, duvak, çarşı, çatal, çərçi, çobanaşı, duzdax, epey, kelebek, kıtır-kıtır, közleme, qundax, quşqommaz, lokum, pancar, qurut, quşburnu, maş, ödlek, pasak, pus, salıncak, soğulmax, toparlak, tay, boğuşmaq, yanşak, tutmaç, zifiri, heybət* və s. türk dili ilə eyni mənalı müştərək şivə sözlərindən də bəhs edilir.

III fəslin ikinci paraqrafı “**Müasir türk dili ilə müxtəlif mənəli müştərək şivə sözləri**” adlanır. Türkiyə türkcəsi ilə müştərək dialekt sözlərində semantik dəyişiklik ya ədəbi türkcə, ya da şivə tərəfdə olur. Ədəbi türkcə tərəfdə sözün leksik mənası az-az hallarda dəyişə bilər.

Ortaq sözlər şivələrdə daha çox semantik dəyişikliyə uğrayır. Türk dilində “*dayə*” mənasını bildiren *dadı* sözü Azərbaycan dilinin şivələrində iki müxtəlif mənə ifadə edir: “*kürəkən*” (Cənubi şivələri) və “*ata*” (Ağsu şivəsi).

Sözün mənası dəyişdikdə semantik sahə yeni əlamət qazanır. Bəzən yanaşı işləndiyi sözlə mənə və qrammatik cəhətdən bağlılıq buna səbəb olur. Bu halda hər iki sözün leksik mənası itir, məcazilik yarana bilər, çoxmənalılığa doğru inkişaf baş verir. *Laf* türk dilində “*söz*” mənasını bildirsə də, Qazax və Şəki şivələrində sözün iştirakı ilə yaranmış *laf vurmaq* birləşməsi “*mənasız danışmaq*” anlamını verir. Sözün semantik əhatəsi, yeni münasibətlər yeni mənəyə keçidi şərtləndirir. Qazax şivəsində eyni mənə yükü ilə o, hərəkət bildiren sözün əlaməti olur, zərf kimi işlənir: *laf-laf “mənasız”* (*Məmməd laf-laf danışer*; Qazax şivəsində).

Türkcə ilə orta q şivə sözlərinin semantikasındakı dəyişiklik leksik-semantik inkişafın nəticəsi kimi üzə çıxır və türk dillərinin diferensiaslaşma əlamətlərini özündə əks etdirir. Bunu nəticəsidir ki, bir leksik vahid dil formalarından birində, yaxud hər ikisində həm eyni, həm də müxtəlif mənələr ifadə edə bilər.

Asırğa. Göygöl şivəsində dərman bitkisinin adını bildirir (*Asırğanın kökünü qurudullar, döyüllər, qəndə qatıf ye-llər qurdu tökür*). Orta q şivə sözünün Türkiyə türkcəsindəki qarşılığı *ısırğan* sözüdür. Leksik vahid “*dişləmək*” mənasında *ısır* – feilindəndir. Türkcədə həmin kökdən düzəlmiş *ısırgan* sözü “*kicitkan*” mənasını ifadə edir. *Bir de, ısırgan otlarından kurtulmasını bilmeyorlardı; her seferinde bacaklarına saldıran bu arsız otlar yüzünden kaşınıp duruyorlardı* (O.Atay). Göygöl şivəsindəki forma, bizcə, fonetik dəyişikliyə (səs əvəzlənməsi və səsdüşümünə) uğramış variantdır.

Çingənə. Gəncə şivəsində “*xırda, arıq qız uşağı*”, Qarakilsə şivəsində “*əsəbi*” mənələrini ifadə edir. Türk dilində *çingene* “*qaraçı*” (*çingən tayfasından olan*) anlamındadır.

Dəsgirə. Bakı, Kürdəmir, Ordubad şivələrində “*toxunma səbət, zənbil*” anlamındadır (*Gilası dəsgirəyə yığdım*; Ordubad). Türk dilində *teskere* “*inşaat işlərində daşıma üçün istifadə olunan taxta xərək*” mənasında işlənir. Sözlər fərqli əşyaları ifadə etsə də, mənə yaxınlığı aydın görünür.

Dönüm. Qafan şivəsində “*dəfə*” mənasındadır. *Gələn dönüm sizə bir yük odın gətirəcəyəm.* Türk dilində dönüm “*min kvadrat metrlik sahə*”ni ifadə edir. *Bizim tarlamız otuz dönüm* (Y Kemal). Nümunələrin müqayisəsindən görünür ki, şivə və ədəbi dil faktı etimoloji cəhətdən eyni mənşədən təşəkkül tapır. Pərgara oxşar üç bucaqlı ölçü alətini öz oxu ətrafında döndərməklə hər hansı torpaq sahəsini ölçmək mümkün olduğu kimi, həmin prosesi hərfən ifadə edən döndərmək (ölçü alətinin öz oxu ətrafında dönməsi) feilinin kökü də feildən ad düzəldən leksik şəkilçi ilə birlikdə sahə ölçü vahidinin adı kimi türkcədə işlənir. Digər tərəfdən, ölçü alətinin ölçmə prosesində hər dəfə öz oxu ətrafında müəyyən bucaq üzrə fırlanması (dönməsi) türkcədəki anlamı yaradırsa, insanın getdiyi yerə növbəti dəfə qayıtması şivədəki mənanı (“*dəfə*”, “*vaxt*” mənasını) formalaşdırır.

Gömi. Kəlbəcər şivəsində “*dirək basdırmaq üçün qazılmış çala*”, türk dilində “*torpağa basdırılmış pul, dəyərli əşyalar, dəfinə*” mənalarını ifadə edir.

Havlı. Ağbaba şivəsində “*dəhliz*” mənasını ifadə edir. Hər iki otağın qapısı havlıya çıxır. Türk dilində *avlu* “*tikilinin ortasında qalan üstüaçıq, divarla əhatələnmiş sahə, həyəət*” anlamındadır. *Cami avlusunun kapısındaki fenerin aydınlığında duraladı* (N. Hikmet). Fonetik cəhətdən fərqli sözlər müxtəlif obyektlər üzərində konkretləşsə də, onlar prinsipcə bir-birinə yaxın yer anlayışını bildirir.

İmirəmməx'. Mingəçevir şivəsində “*güvənmək*” mənasındadır. *O, gücünə imirənir.* Müasir türk dilində *imrenme* “*qibtə etmə*” anlamını verir. “*Kitabi-Dədə Qorqud*”da həmin feildən düzələn *imrənci* sözü Mingəçevir şivəsində qeydə alınmış anlama (“*güvənmək*”) daha yaxındır.

İsgələ. Kürdəmir şivəsində “*stansiya*”, Çəmbərək və Karvansaray şivələrində “*nərdivan*” mənalarında işlənir. Türk

dilində iskele “*dənizdə gəmilərin yan aldığı körpü*” anlamını verir. *Kalk iki gözüm, iskeleye geldik.* (Sabahattin Ali).

Kirnas. Basarkeçər, Borçalı şivələrində, *kirnis* Şirvan, Şamaxı, Salyan, Zərdab şivələrində “*xəsis*” anlamında işlənir. *Munun nənəsi, elə kirnas arvatdı ki, onnan heç zad almağ olmaz* (Basarkeçər şivəsi). Türk dilində *kurnaz* forması “*hiyləgər*” mənasını ifadə edir.

Qürəbə. Naxçıvanın Vayxır kənd şivəsində “*şəkərçörəyi*”, kurabiye türk dilində “*peçenye*” mənalarındadır. *İçindən ne çay içmək, ne de masanın üzərində sergilenmiş çeşitli pastalardan, kurabiyelerden yemek geliyordu* (A.Kulin).

Qolay. Cəbrayıl şivəsində “*qüvvətli*”, Naxçıvan, Ordubad şivələrində “*pis*” mənasını bildirir. Eləcə də Bakı şivəsində *naqolay* (“*nadinc, tərs*”), Böyük Qarakilsə şivəsində *nəqoley, alaqoley*, Ucar şivəsində *yönəqolay* (“*babat*” mənasında) sözlərinin tərkibində özünü göstərir. Türk dilində isə *kolay* “*asan*” anlamında işlənir. *Bu öyle dışarıdan sanıldığı gibi pek de kolay iş degildir* (A.Nesin).

Məndil. Quba şivəsində “*ləçək*” anlamını, *mandula* Hamamlı, *mandula* Şəmkir şivələrində “*yun parça adı*”nı (drap) bildirir. Türk dilində *mendil* “*dəsmal*” mənasında işlənir. *Fırlattıkları fakfon tabakadan tütün alıp bastım yaraya mendilimle de sıkıca sardım* (Nazım Hikmet).

Bu paraqrafda *tutmac, silix'məx', tuğ, cacıx, merat, yalavımax, atəx', haramı, asmalık, bezirgan, çərək, çəri, gəbəş, laf, çamçax, çüv, daylağ, domrux, bədəl, bərə, gömbə, həvic, havlı, hır, kərki, qəlit, qındırğa, qızmağ, qundara, mazi, mət, nafxax, obur, paraman, pürtüük. salaca, sıxma, sızdırmax, həmşirə, qaşar, öyrənci, sıcaq, tabak, təpsi, tecərə, tənəkə, topalax, törpü, ulaşmax, yatır, yahnı* və s. türk dili ilə müxtəlif mənəli müştərək şivə sözlərindən də bəhs edilir.

Dissertasiyanın müddəalarını ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1. Müasir türk ədəbi dili ilə Azərbaycan dilinin dialekt leksikasındakı uyğunluqlar təsadüfə xarakter daşımır. Azərbaycan dilinin şivələrində Türkiyə türkcəsi ilə müştərək leksikanın formalaşmasında mənşə ümumiliyi, tarixi hadisələr, coğrafi yaxınlıq,

sosial mühitin təsiri, mədəni-iqtisadi əlaqələr, dil əlaqələri kimi amillər mühüm yer tutur.

2. Dialekt nümayəndələrinin yayıldığı ərazilərin müxtəlifliyi, türk dili ilə ortaq dialekt leksikasının kommunikativ əhəmiyyəti müştərək sözlərin yayılma sahələrinin genişliyini müəyyən edir. Müştərək sözlərin yayılma coğrafiyası ilə fonetik, leksik-semantik dəyişmələri arasında bağlılıq mümkündür. Müştərək sözlərin bəzi xüsusiyyətləri Azərbaycan və türk dillərinin diferensial fonetik, leksik, qrammatik xüsusiyyətlərini ifadə edir. Türkiyə türkcəsi ilə sərhəd (keçid) şivələri müştərək xüsusiyyətlərin (və sözlərin) digər ərazilərə ötürülməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

3. Türk dili ilə müştərək dialekt leksikası fonetik və leksik-semantik xüsusiyyətlərinə, yayılma areallarına görə, omonimliyi, sinonimliyi baxımından, məzmunca, mənşəcə qədim türk leksik təbəqəsinə mənsubluğu, türk ədəbi dili ilə Azərbaycan dili şivələrinin əlaqələrini əks etdirməsi baxımından, oğuz və qıpçaq qrupları türk dillərinin xarakterizə edən fonetik və leksik-semantik əlamətlərə görə qruplaşdırıla bilər.

4. Müştərək şivə sözlərinin semantik sərhədləri geniş olduğundan əşya adlarından tutmuş qohumluq əlaqələri, bədən üzvlərini, müxtəlif canlıları, bitkiləri, geyim, peşə, sənət adları, əlamət və keyfiyyət bildirən sözlərə qədər müxtəlif sahələri əhatə edir.

5. Türk dili ilə müştərək şivə sözləri leksik-semantik inkişaf səciyyələndirir. Müştərək sözlərdə leksik mənənin inkişaf istiqamətinə uyğun olaraq bir qat və ikiqat leksik mənalı sözlər fərqləndirilir.

6. Müştərək sözlərdə əsas və törəmə mənalar ardıcıl və zəncirvari şəkildə əlaqələndirilir. Ardıcıl əlaqələnmədən fərqli olaraq, bir törəmə mənə başqa törəmə mənəni əmələ gətirir və zəncirvari şəkildə onları bir-birindən asılı edir.

7. Müştərək sözlərin mənə strukturunu təşkil edən diferensial və potensial semlər nominativ və nominativ olmayan (məcazi və s.) mənələrin ifadəsində mühüm rol oynayır. Şivələrdə müştərək sözlərin semantik strukturunda hər hansı mənə komponentinin (obyekt, əlamət və s. bildirən) reduksiyaya uğraması ilə mənə dəyişikliyi yaranır. Şivələrdə müştərək sözlərin emosional,

ekspressiv, üslubi mənə çarları özünü göstərir. Eyni sözün dialektə və ədəbi dildə ayrı-ayrılıqda öz nüvə semləri ola bilər. Potensial semlər adətən dil formalarından birində olur.

8. Semantik strukturuna görə birsemlə və ikisemlə müştərək sözlər fərqləndirilir. Birsemlə müştərək sözlər türk ədəbi dilində və şivələrdə eyni mənəni, ikisemlə müştərək sözlər yaxın mənələri ifadə edir.

9. Türk dili ilə müştərək şivə sözləri içərisində sabit və dəyişkən semantik sözlər fərqləndirilir. Müştərək leksik vahidlərin semantikasındə dəyişkənlik müxtəlif səbəblərdən qaynaqlanır. Burada türk dillərinin və xalqlarının diferensiasiyasından sonra hər birinin ictimai və təsərrüfat həyatında, məişətində, məşğuliyətində, coğrafiyasında yaranan fərqlər, insanların fərqli düşüncə tərzi, predmet və hadisələrə fərqli yanaşma üsulu, fərdi baxış bucağı, habelə, nominativ mənədən uzaqlaşma, məcaziləşmə, seim parçalanması ilə mənə komponentinin ixtisar olunması kimi dilxarici və dildaxili amillər mühüm rol oynayır.

Tədqiqat işinin əsas məzmunu aşağıda çap olunmuş tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

1. Azərbaycan dili şivələrində müasir türk dili ilə ortaq leksik-semantik xüsusiyyətlər // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2017. № – 12, – s. 216-223

2. Ədəbi dil və dialekt (Azərbaycan dili şivələri ilə müasir türk dilinin ortaq xüsusiyyətləri) // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2017. № –18, – s. 179-186

3. Azərbaycan dilinin şivələrində Türkiyə türkcəsi ilə müştərək leksik vahidlər // – Bakı: Tədqiqlər, – 2018. № 4, – s. 124-134

4. Azərbaycan dili şivələrində Türkiyə türkcəsi ilə müştərək leksik vahidlərin struktur – forma və funksional – semantik xüsusiyyətləri // – Bakı: Dil və ədəbiyyat (BDU), – 2018. №4 (108), – s. 504-507

5. Azərbaycan dilinin dialekt materialı ilə müasir türk ədəbi dili sözlərinin müqayisəli – linqvistik təhlili//– Gəncə: Elmi xəbərlər (GDU), – 2018. № 4, – s. 177-182

6. Azərbaycan dili şivələrində Türkiyə türkcəsi ilə ortaq leksikonun formalaşması // – Bakı: Tədqiqələr, – 2019. № 1, – s. 124-132

7. Azərbaycan dili dialektlərində Türk dili ilə müştərək sözlərin yayılma arealları // – Bakı: Terminologiya məsələləri, –2019. №1, – s. 237-244

8. Azərbaycan dili şivələrində türk dili ilə müştərək leksikanın təsnifi haqqında // – Bakı: Dil və ədəbiyyat (BDU), – 2019. №1 (109), – s. 48-51

9. Türk dili ilə müştərək dialekt sözlərinin semantik sahəsində baş verən dəyişikliklər // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2019. № 1, – s. 220-226

10. Azərbaycan dilinin müasir Türk ədəbi dili ilə müştərək dialekt leksikasında ümumtürk sözləri // – Gəncə: Elmi xəbərlər (GDU) 2019. № 1, – s. 172-176

11. Türkiyə türkcəsi ilə Azərbaycan dili şivələrində birqat və ikiqat mənaya malik müştərək leksik vahidlər // – Bakı: Tədqiqələr, – 2019. № 3, – s. 119-123

12. Müasir Türk dili ilə ortaq dialekt sözlərində baş verən mənə keçidləri // – Bakı: Terminologiya məsələləri, – 2019. № 2, – s. 174-179

13. Türkiyə türkcəsi ilə müştərək dialekt sözlərində leksik şəkilçilər vasitəsilə məcaziləşmə prosesi // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2019. № 13, – s. 311-315

14. Türkiyə türkcəsi ilə müştərək leksik vahidlərdə həqiqi mənadan məcazi mənaya keçid istiqamətlər // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, – 2019. № 3 (111), – s. 193-195

15. Müasir türk dili ilə sabit semantikəli müştərək şivə sözləri // – Bakı Filologiya məsələləri, – 2020. № 5, – s. 102-109

16. Müasir türk dili ilə müştərək leksik vahidlərdə konnotativ komponentlər // – Bakı: Terminologiya məsələləri, – 2020. № 1, – s. 201-208

17. Müasir türk dili ilə müxtəlif mənəli müştərək şivə sözləri // – Bakı: Dil və ədəbiyyat (BDU), – 2020. № 1(113), – s. 177-180

18. Türkcəsoylu xalqlarda ədəbi dil və dialekt səviyyəsində ortaq leksik vahidlərin tədqiqi problemi (Azərbaycan və türk dillərinin

materialları əsasında) // –Bakı: Filologiya və sənətşünaslıq, – 2020. №1, – s. 275-278

19. Дифференциальные семы в общих лексических единицах современного турецкого языка и диалектов азербайджанского языка // Алматы: Аль-Фараби Вестник, – 2020. № 4(180), – с. 77-85

20. Similar lexic-semantic features in the accents of the Azerbaijani language with the modern turkish language // –USA, Philadelphia: International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, Clarivate Analytics, – 2020. № 06 (86). – p. 389-392

21. Müasir türk dili ilə müştərək dialekt sözlərində baş verən fonetik dəyişmələr // – Bakı: Əlyazmalar yarıdır, – 2020. №1 (10), – s. 177-182

22. Türkiyə türkcəsi ilə müştərək dialekt sözlərində məna inkişafının istiqamətləri // – Bakı: İpək Yolu, – 2020. № 3, – s. 140-146

23. İmadəddin Nəsiminin əsərlərində işlənən Türkiyə türkcəsi ilə müştərək dialekt sözləri // – Bakı: Filologiya və sənətşünaslıq, – 2020. № 2, – s. 240-244

24. Azərbaycan dili şivələrində Türkiyə türkcəsi ilə ortaq sözlərin bəzi funksional-semantik xüsusiyyətləri // – Gəncə: Gənc alimlərin II Beynəlxalq elmi konfransı, – 2017. – s. 376-378

25. Türk dili ilə Azərbaycan dili şivələrinin ortaq fonetik, leksik xüsusiyyətləri // – Gəncə: Gənc alimlərin III Beynəlxalq elmi konfransı, – 2018. – s. 141-143

26. Azərbaycan dili şivələrində müasir türk dili ilə müştərək leksik vahidlərin etnolinqvistik xüsusiyyətləri // –Gəncə: Gənc alimlərin elmi-praktiki konfransı, – 2019. – s. 288-290

27. Семантическая структура общих турецким литературным языком слов в диалектах азербайджанского языка // – Пятигорск: Министерство Науки и Высшего образования РФ ФГБОУ ВО «Пятигорский Государственный Университет» Северо –Кавказский Научно – Исследовательский Институт Филологии Научные исследования в сфере гуманитарных наук: открытия XXI века. Материалы X Международной научно-практической конференции, – 2019. – с. 118-125

28. Azərbaycan ədəbi dili koynesinin dialekt leksikasında Türkiyə türkcəsi ilə müştərək leksik vahidlər // –Bakı: Məhəbbət Mirzəliyevanın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş “Azərbaycan dilçiliyinin aktual problemləri” mövzusunda Respublika Elmi Konfransının materialları, – 2019. – s. 173-175

29. Azərbaycan dili şivələrində Azərbaycan – türk dili izoqları // –Almaty: Al Farabi 8-th International Conference on Social Sciences Proceeding Book, – 2020. № 8, – s. 302-306

30. Azərbaycan dili şivələrində Türkiyə türkcəsi ilə müştərək sözlərin leksik mənaları // – Budapest: Atlas International Congress on Social Sciences 7. Proceeding Book, – 2020. № 7, – s. 853-859

31. Müasir türk dili ilə müştərək dialekt sözlərində aktual semlər // – Bakı: Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin yaradılmasının 80-ci ildönümünə həsr olunmuş «Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin milli özünütəsdiqdə və Mərkəzi Asiyadakı mədəni tərəqqidə yeri» beynəlxalq elmi konfransının materialları, – 2020. – s. 362-363.

Dissertasiyanın müdafiəsi 12 dekabr 2023-ci il tarixində saat 14:00- da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək. Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 26 oktyabr 2023-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:12.10.2023

Kağız formatı: 60x84 16¹

Həcm: 39 002

Tiraj: 100